

Institutet efter 1956

De sista åren av sitt liv var Gunnar Dahlberg partiellt förslamad efter att ha drabbats av en stroke, men han ledde ändå institutet och fortsatte att publicera sig vetenskapligt. I juli 1956 fick han stroke för andra och sista gången. Institutet stod utan chef.

I det här kapitlet följer vi processen med att få fram en ny ledare för institutet efter Dahlbergs död, och den omorganisation som skedde vid 1950-talets slut. Statens institut för rasbiologi bytte då namn till Institutionen för medicinsk genetik och inkorporerades som en vanlig institution i Uppsala universitet, där chefen för institutet alltså redan tidigare haft säte och stämma som professor. Den viktigaste frågan är givetvis vad chefsbytet och omorganisationen innebar för rasforskningen vid institutet. Försvann den, fortsatte den, och i så fall – hur förändrades den?

Chefsbyte och omorganisation

Att döma av antalet sökande var chefsposten på Rasbiologiska institutet inte överdrivet attraktiv. Endast två kandidater stod emot varandra, precis som vid chefsstriden 1935. Ändå är inte tillsättningsprocessen utan intresse. Den handlade ytterst om vilken typ av kunskap institutet skulle producera och om vilken ställning rasforskningen skulle ha i dess verksamhet. Åtminstone uppfattades det som ett sådant vägval av en av de sökande.

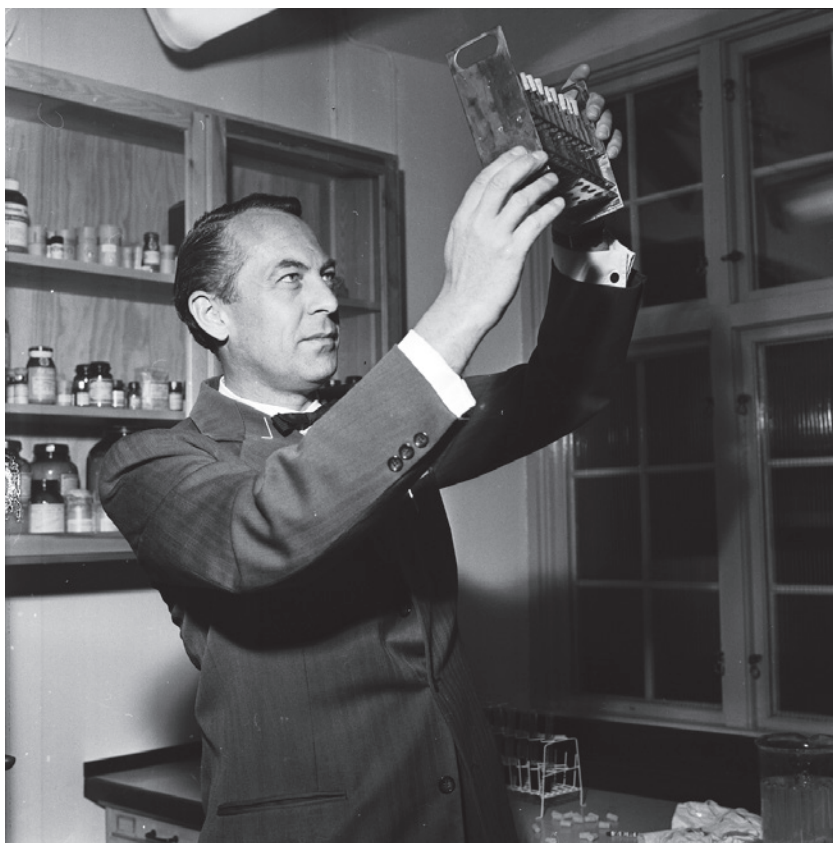
Chefstillsättningen

Den förste kandidaten, som redan från början bör ha framstått som den starkaste, hette Jan Arvid Böök (1915–95). Efter att ha tagit examen som läkare med psykiatrisk inriktning knöts han till den genetiska institutionen vid Lunds universitet under 1940-talet. Där påbörjade han den avhandling som han disputerade på 1953 och som handlade om vissa psykiska sjukdomars ärftlighet i Norrland.¹ Intresset för Norrland, där Böök antog att det fanns genetiska isolat som var lämpliga att undersöka om man ville se hur arvsanlag spreds, delade han med Herman Lundborg. Åtminstone under 1940-talet delade han också tron på att oönskade arvsanlag skulle gå att sterilisera bort ur befolkningen.² Avhandlingen tog dock inte upp rasfrågor utan kan beskrivas som rent medicingenetisk. Rasbiologiska institutet kom Böök till 1951, och där fortsatte han sina medicingenetiska studier.

Det var inom det ämnet han hade sina starkaste kort. Endast en av Bööks publikationer handlade i själva verket om rasfrågor. Det var hans docentföreläsning från 1954 som han också lät trycka på både svenska och engelska, kanske med baktanken att meritera sig för en kommande chefs-tillsättning och visa att han åtminstone hade något att säga också om prefixet ”ras” i ”rasbiologi”.

Ämnet för föreläsningen var rasblandning, och Böök behandlade det på ett sätt som starkt anknöt till Gunnar Dahlbergs sätt att se på rasbegreppet. Rasbegreppet, menade Böök, hade ofta missbrukats i nationalistiska syften och användes fortfarande på ett alltför vagt sätt. Ändå var det vetenskapligt nödvändigt att tala om människoraser, trots att de sällan gick att avgränsa från varandra på ett exakt sätt. Rasskillnaderna omfattade förmodligen också mentala egenskaper även om inga slutliga bevis hade presenterats för att så var fallet. Men rasbegreppets användning måste samtidigt begränsas till rent vetenskapliga sammanhang och borde inte läggas till grund för politik. Överhuvudtaget betonade Böök att det var orimligt att tala om överlägsna och underlägsna raser. Sådana påståenden hade historiskt främst tjänat till att motivera kolonialism och övergrepp men saknade vetenskapligt stöd. Därför var det, betonade han, också omotiverat med lagstiftning som förbjöd människor från olika raser att skaffa barn tillsammans.³

När den svenska versionen av föreläsningen publicerades tvingades Böök specificera sina kunskapsanspråk ytterligare. Stig Holm (1902–83), ögonläkare och konservativ bistandsdebattör, uttryckte nämligen invändningar mot Bööks påståenden om att alla raser var ”likvärdiga”.⁴ Holm

Jan Arvid Böök fotograferad 1955. Bild: Upplandsmuseet, bild UB011280.

tvekade inte att dra dagspolitiska slutsatser av sin inställning. Det ökade biståndet skulle, menade han, bli poänglöst om mottagarna "i fråga om energi och begåvning står på ett lågt plan". Böök upprepade i sin replik att det troligtvis fanns mentala rasskillnader, men endast i form av statistiska variationer och att det saknades säker kunskap om frågan. Politiken och rasforskningen borde hålla armlängds avstånd från varandra, underströk han på nytt, och lade till att han själv inte alltid agerat efter denna princip. I "ungdomens vår" hade han till exempel uttalat sig alldeles för naivt om eugenikens möjligheter, men "humangenetiken har utvecklats en hel del sedan dess och kanske även i någon mån underteknad".⁵

Den andre kandidaten var, i likhet med 1800-talets ledande rasforskare, anatom men saknade å andra sidan helt erfarenhet av medicinsk genetik. Han hette Bengt Lindegård (1927–90) och var verksam vid anatomiska institutionen i Lund, där han arbetat under professorn Carl-Herman Hjort-sjö (1914–78) i en klassisk antropometrisk tradition. Den lundensiska anatomin handlade dock ganska sällan om rasfrågor utan fokuserade snarare på analyser av arkeologiskt skelettmateriel i syfte att avgöra kön, ålder och levnadsomständigheter bland historiska befolkningar. Lindegårds avhandling var en studie av antropometriska mått bland värnpliktiga i Skåne men saknade helt rasifierande kunskapsanspråk.⁶ Han hade dock även publicerat ett förslag till ett nytt sätt att mäta underkäkar, där han argumenterade för att detta käkindex ("index mandibulae") hade stor potential att användas som rasvetenskaplig metod.⁷ Han såg alltså rasforskning som en meningsfull verksamhet, även om han i andra sammanhang betonade att det var svårt att placera enskilda individer i tydliga "raster" och att de statistiska variationerna inom varje ras var stora.⁸

Böök var den överlägset mest meriterade kandidaten i medicingenetiska frågor, medan både han och Lindegård var ungefär lika (lite) meriterade i den klassiska rasforskningen. Här hade eventuellt Lindegård ett övertag eftersom han trots allt kom från anatomin och hade erfarenhet av de antropometriska metoder som länge dominerat rasvetenskapen. Vem som skulle ha störst chans att få chefstjänsten berodde därför till stor del på hur de sakkunniga som utsågs att granska kandidaternas lämplighet ansåg att ämnet rasbiologi borde avgränsas, och vilka kompetenser de ansåg vara viktiga för institutets chef att ha.

Valet av sakkunniga sände onekligen en signal om att den medicinska genetiken skulle prioriteras. Fyra utomstående forskare anlitas: Stockholmsgenetikern Gert Bonnier (1890–1961), den danske ärftlighetsforskaren Tage Kemp (1896–1964), britten Lionel Penrose (1898–1972), som gjort avgörande studier för förståelsen av Downs syndrom, samt Torsten Sjögren.⁹ Sjögren hörde visserligen till Herman Lundborgs gamla eugeniska nätverk men hade i likhet med åtminstone Kemp och Penrose onekligen stark förankring inom den medicinska genetiken.

Lindegård insåg av allt att döma att chefsstriden var avgjord redan genom sakkunnigtillsättningen. Han gjorde därför ett försök att överklaga tillsättningen med motiveringen att den innebar att man redan på förhand bestämt att rasbiologin som ämne främst skulle handla om "ärftlighetslära" medan den "analytiska fysiska antropologin" fått stryka på foten. Detta var

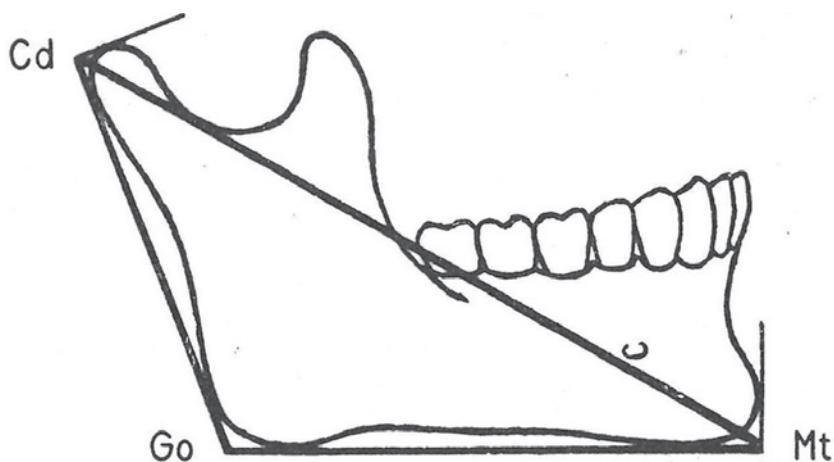

Fig. 3. The mandibular triangle.

Bengt Lindegårds förslag till rasligt käkindex. Ur hans och Bertil Sonessons skrift *A New Racial Character of the Lower Jaw* 1952. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

olyckligt, menade Lindegård, som ansåg att även det senare borde vara en "väsentlig del av rasbiologiens ämnesområde".¹⁰ När överklagandet avslogs drog Lindegård tillbaka sin kandidatur. Våren 1957 stod Böök därmed som vinnare i en chefsstrid där han till slut var ensam kandidat.

Det innebar också att en gränsdragningsstrid om rasbiologins innehåll avgjorts. Bööks kompetens låg i den medicinska genetiken, medan ett institut under Lindegårds ledning sannolikt fått ett tydligare fokus på rasfrågor, åtminstone att döma av hans argumentation i överklagandet.

Namnbytet och omorganisationen

Sedan 1921 hade Rasbiologiska institutet varit relativt fristående, och knutet till Uppsala universitet främst på så sätt att chefen också fungerade som professor där. Jan Arvid Bööks viktigaste uppgift som nytilträdde chef blev att leda institutet genom den omorganisation som vid 1950-talets slut omformade det till en universitetsinstitution bland andra.

Redan vid chefstillsättningen hade förslag i den riktningen lagts fram. Gert Bonnier använde sitt sakkunnigutlåtande inte bara till att granska kandidaternas kompetens, utan också till att reflektera kring vad rasbiologi

egentligen var för ämne och hur det borde benämnas. Rasbiologi var, kom Bonnier fram till, nämligen en ganska spretig term:

Ty i begreppet "rasbiologi" kan man inlägga andemeningar av ganska olikartat slag [...]. Den oklarhet som ligger i ordet "rasbiologi" är beklaglig liksom oklarheten i Kungl. Maj:ts [regeringens] stadga för rasbiologiska institutet. Det vore därför önskvärt att ändring åstadkommes härutinnan, så att institutets namn exempelvis ändras till: Statens institut för humangenetik."¹¹

Böök kom att dela dessa tankar, och lade dessutom till att termen "rasbiologi" riskerade att associeras med politiska strömningar som inte var önskvärda. Termen hade, hävdade han, blivit "diskrediterad" genom nazisternas verksamhet i Tyskland då hela ämnet "snedvreds" och själva rastermen "kom att användas i helt ovetenskapliga sammanhang". Men han underströk samtidigt att ett namnbyte verkligen bara borde vara just ett namnbyte. Det avsåg att "modernisera beteckningen och skapa större klarhet om vad ämnet egentligen avser", men skulle inte innebära "någon ändring beträffande professurens ämnesområde".¹²

Därför är det knappast förvånande att både namnbytet och omorganisationen rönt föga motstånd. Från och med 1959 övergick Statens institut för rasbiologi till att heta Institutionen för medicinsk genetik och inkorporerades i den medicinska fakulteten vid Uppsala universitet. Då hade även Arne Müntzing, Lundagenetiker och en av institutets styrelseledamöter, understrukt att han liksom Böök röstade för förändringarna endast eftersom han förväntade sig att det därmed skulle bli lättare att "uppnå den upprustning av institutet, som är nödvändig, för att det skall kunna fylla sina stora forskningsuppgifter".¹³

Den nya institutionens verksamhet

Det verkar med andra ord ha funnits en förväntan om att varken namnbytet eller omorganisationen i sig skulle innebära några radikala omläggningar av verksamheten. Även flera yttre omständigheter skickade liknande signaler. Den nya institutionen låg kvar i samma lokaler på Västra Ågatan 24 där institutet legat tidigare. Omorganiseringen innebar inte heller några personalförändringar. Det var fortfarande en liten verksamhet som i hög grad kretsade kring chefen själv. Förutom chefen och dennes sekreterare fanns en cellbiologisk avdelning under ledning av en ansvarig forskare med ett laboratoriebiträde, en biokemisk avdelning utan fast anställd personal, en "antropologisk-genetisk" avdelning där en assistent och ett kontors-

biträde på halvtid arbetade, samt en statistisk avdelning med samma personalstyrka. Dessutom fanns en vaktmästare och en assistent som ansvarade för institutionens bibliotek. Sammanlagt var inte mer än nio personer anställda inklusive administrativ personal.¹⁴

Vilken slags kunskap skulle denna lilla skara producera? Böök lyckades snabbt få till stånd en ordentlig upprustning av institutionens forskningsapparat, framför allt genom att Rockefeller Foundation samt Knut och Alice Wallenbergs stiftelse bekostade de dyra maskiner som behövdes för att man skulle kunna bygga upp laboratorier för cellkultur och biokemiska studier. Laboratorierna var viktiga inte minst för Bööks egen forskning, som under 1960-talet till stor del fokuserade på kromosomavvikelser bland människor med till exempel Downs och Turners syndrom.¹⁵ Den genetiska rådgivningen till privatpersoner fasades dock ut, liksom utredningarna i faderskapsärenden. Dessa övertogs vid 1960-talets början av rättsmedicinska myndigheter.¹⁶

Om kromosomforskningen var Bööks ena stora projekt, handlade det andra om att få myndigheterna att uppmärksamma institutionens expertkunskap om den radioaktiva strålningens påverkan på människans arvs massa. Här anknöt han till en vetenskaplig trend vid samma tid. Strax efter andra världskriget upplevde många eugeniskt inriktade ärftlighetsforskare att deras kompetens inte längre efterfrågades på samma sätt som före kriget. Under åren strax efter atombomberna över Hiroshima och Nagasaki, och i samband med de första försöken att utvinna energi genom kärnkraftverk på 1950-talet, försökte de i stället framträda som experter på strålningsrisker och därmed åter göra sig till attraktiva samarbetspartners för statsmakter och anslagsgivare.¹⁷ Vilken framgång Böök hade är inte klarlagt men han var åtminstone inte överksam. Redan i sin första plan för institutionens verksamhet framhöll han att "strålningsriskerna" endast kunde bedömas korrekt av "medicinsk genetisk expertis" av det slag som fanns vid institutionen. Han sökte också stipendier för att göra studiebesök vid utländska institutioner som forskade om frågan, och argumenterade för att institutionen borde anlitas i FN-organ som behandlade frågor om radioaktivitet.¹⁸

Innebar detta att rasforskningen spelat ut sin roll på den nya institutionen? Inte riktigt. För det första fanns det uppenbarligen en viss förväntan från allmänheten och det omgivande samhället på att institutionen skulle fungera som en kunskapsaktör som kunde förmedla kunskap också när det gällde rasfrågor. Redan åren innan omorganisationen tog personalen till

exempel på sig att skriva om rasfrågor i uppslagsverk.¹⁹ De besvarade även brev från tidskriftsredaktörer som ville få kunskap om människoraser, till exempel då *Vecko-Revy*s redaktör undrade om de olika raserna luktade på olika sätt.²⁰

För det andra försökte Böök av allt att döma starta ett eget rasforskningsprojekt på internationell nivå, men exakt vad det var tänkt att handla om är höljt i dunkel. I december 1959 hörde Lars Beckman, som vi snart ska stifta närmare bekantskap med, av sig till den världsledande brittiske blodgruppsforskaren Arthur Mourant (1904–94). Beckman förklarade att han skrev på Bööks uppdrag och ville veta om Mourant möjligen kände till någon forskare som kunde samla in hudbiopsier från ”afrikanska pygméer” (”African pygmies”). Anledningen var att Böök gärna skulle vilja undersöka skillnader i kromosomegenskaper bland människoraser (”examine the chromosome complements of some distinct human race groups”).²¹

Varför Böök ansåg detta vara intressant och vad han skulle göra med biopsierna framgår inte. Men Mourant verkar ha svarat, för våren 1960 satte Böök i gång en brevväxling med flera andra läkare och forskare, dock främst i Australien. Han korresponderade bland annat, av någon anledning, med ett institut för tandhälsa i Sydney, som ska ha lovat att hjälpa till. Böök specificerade då också vad det var han behövde. Han ville inte ha prover från australiska aboriginer som var ”blandade” (”mixed”), det vill säga hade någon vit människa som förälder eller förfader. Biopsierna borde tas från huden på armarnas insida, kunde tas under lokalbedövning och behövde inte vara större än 4 x 4 millimeter. Hur aboriginerna skulle fås att gå med på provtagningen nämnde han ingenting om, och forsknings-etiska frågor diskuterades överhuvudtaget inte i breven.²²

Ingenting i det bevarade materialet från institutionen tyder på att hudbiopsier någonsin togs, vare sig från afrikanska eller australiska befolkningar. Varför det inte skedde, eller vad som hade hänt om projektet blivit av, går därför bara att spekulera kring. De bevarade breven visar hur som helst att också Böök hade planer på att bedriva rasforskning, om än med mer moderna tekniker än de gamla antropometriska mätningarna och registreringarna av cefaliskt index.

Det blev hur som helst inte Böök som kom att driva rasforskningstraditionen vidare. Den som gjorde det var samme Lars Beckman som skrev det ovan nämnda brevet till Mourant. Beckman, som vid sidan av Böök blev en av institutionens viktigaste forskare under det sena 1950-talet och 1960-talets första år, kom faktiskt att publicera fler rasvetenskapliga studier

än vad som getts ut sedan Herman Lundborgs tid. Men Beckmans rasforskning såg annorlunda ut än den som bedrivits före andra världskriget, och i likhet med Böök ville han gärna använda nya tekniker. Hans verksamhet innebar nämligen att blodgruppsanalysen, vars potential Dahlberg påpekat men aldrig själv praktiserat, till slut blev den viktigaste metoden inom den svenska rasforskningen.

Lars Beckman och den serologiska rasforskningen

För att förstå Lars Beckmans bakgrund måste vi backa tillbaka till en aktör vi mötte i kapitel tre, nämligen den Bertil Lundman som reste runt i Dalarna och gjorde antropometriska mätningar på 1930-talet och som kommer att vara huvudpersonen i kapitel sex. Här räcker det med att nämna att Lundman disputerade på sitt material från Dalarna 1945 och två år senare utnämndes till docent i universitetsämnet fysisk antropologi vid Uppsala universitet. Någon egen institution hade han inte, men han bedrev undervisning och hade tidvis studenter som arbetade med både licentiat- och doktorsavhandlingar.

Beckman var från början en av dem. Han studerade fysisk antropologi för Lundman under 1950-talets första hälft och påbörjade därefter en licentiatavhandling med Lundman som handledare. Dess exakta inriktning är inte känd, men verkar ha gått ut på att bearbeta det empiriska materialet från Herman Lundborgs 1920-talsmätningar på ett mer detaljerat sätt och använda det för att göra kartor över den svenska befolkningens antropometriska värden.²³

I Beckmans allra första publikationer uttryckte han tydlig respekt för Lundman och arbetade inom i stort sett samma traditionella rasvetenskapliga tradition som Lundman själv. Han använde till exempel uttryck som ”nordisk” i diskussioner om den norrländska kustremsans rasförhållanden och beskrev i ett populärvetenskapligt verk Europas befolkning med hjälp av den femrasindelning som varit så vanlig under mellankrigstiden: nordisk, alpin, mediterrän, dinarisk och östbaltisk ras.²⁴ Däremot undvek han noggrant att uttala sig om mentala rasegenskaper.

Det hade varit fullt möjligt för Beckman att gå vidare och också skriva sin doktorsavhandling under Lundmans ledning. Men i samband med att licentiatavhandlingen blev klar 1957 måste något ha skurit sig mellan dem. Det var inte någon tillfällig konflikt. Som vi kommer att se i kommande kapitel rådde det under flera år starka motsättningar mellan Beckman

och Lundman, och särskilt under 1960-talet måste de beskrivas som motståndare eller till och med fiender.

Vad som orsakade brytningen vet vi inte. Det kan ha handlat om att Beckman och Lundman intog mycket olika politiska positioner, vilket kommer att diskuteras längre fram. Det kan också ha handlat om vetenskapliga motsättningar. Beckman kom nämligen inte alltid till samma slutsatser om Sveriges rasförhållanden som Lundman gjorde. Lundman hade, för att ta ett exempel, redan i sin avhandling hävdat att de finnar som invandrade till Dalarna under tidigmodern tid endast i ringa grad påverkat landskapets rassammansättning, medan Beckman tvärtom ansåg att blodgruppsanalyser pekade på ett starkt finskt inslag.²⁵ Kanske var det en kombination av båda dessa konflikter.

Det enda som med säkerhet går att säga är att Beckman och Lundman bröt med varandra 1957. Beckman övergav den fysiska antropologin som universitetsämne och valde att skriva sin avhandling som doktorand på Rasbiologiska institutet, där han följde med som anställd när institutet omvandlades till universitetsinstitution 1959. Nu hade han dessutom lämnat de antropometriska metoderna bakom sig. Den avhandling han satte i gång med kom i stället att verkligen etablera serologin inom den svenska rasvetenskapen.

Beckmans blodgruppsinventering

Mindre serologiska undersökningar hade förekommit tidigare, men Beckmans avhandling innebar den första systematiska kartläggningen av den svenska befolkningens blodgrupper. Därmed anknöt han till den internationella trend inom rasforskningen som nämndes i kapitel två, där serologiska metoder under 1950-talet i hög grad ersatte antropometrin. Också bland utländska forskare fanns det för övrigt ett intresse för norra Sveriges befolkning vid denna tid. Redan 1950 hade brittiska forskare samlat in blodprover från svenska samer.²⁶ I Sverige fanns dessutom ett rent medicinskt intresse för att kartlägga blodgrupper. Efter att Röda korset samlat in blod till skånska sjukhus 1952 publicerades till exempel en statistisk analys av givarnas blodgrupper, dock helt utan rasifierande kunskapsanspråk.²⁷

Beckmans syfte med avhandlingen hade inte något med medicin att göra. Frågeställningarna var inte formulerade för att skapa kunskap som skulle vara användbar inom sjukvården, utan för att undersöka rasförhållanden. Särskilt ville Beckman producera kunskap som anknöt till histo-

Lars Beckman analyserar blodprov 1958. Bild: Upplandsmuseet, bild UBo18833.

risk migration och förhistoria, ett problemkomplex som intresserat såväl 1800-talets rasforskare som vår egen tids arkeogenetiker. Beckman uttryckte intresse för frågorna redan i sin första vetenskapliga publikation 1956, där han utifrån moderna serologiska data ville uttala sig om vilka "folkskikt" eller "erövrarskikt" som långt tillbaka i tiden "invaderat vårt land" och trängt undan "urbefolkningen".²⁸ Avhandlingen byggde på ett liknande intresse, som i fortsättningen dock inte alls beskrevs med så militära och aggressiva termer som i citaten ovan.

Den publicerades 1959 med titeln *A Contribution to the Physical Anthropology and Population Genetics of Sweden*, en titel som indikerar att även

om Beckman lämnat den fysiska antropologin som universitetsämne var det fortfarande med denna term han valde att benämna sitt vetenskapliga verksamhetsfält. Avhandlingen byggde på ett serologiskt material av en omfattning som tidigare studier aldrig kommit i närheten av. Till skillnad från många andra rasforskare hade Beckman dock inte samlat in sina prover själv.²⁹ I stället var han beroende av hjälp från myndigheter och organisationer som inte alls ursprungligen samlat in blodproven i rasvetenskapliga syften.

För det första använde han de uppgifter om blodgrupper som antecknades på svenska värnpliktigas registerkort ute på regementena. På så vis fick Beckman uppgifter om drygt 131 000 personer. För det andra fick han analysera drygt 73 000 blodprov som samlats in av Röda korset i samband med deras blodgivarkampanjer, som nämndes ovan. För det tredje fick han tillstånd att analysera ett mindre antal blodprov som förvarades vid Statens kriminaltekniska anstalt och som tagits i samband med faderskapstvister. Sammanlagt byggde alltså avhandlingen på serologiskt material från mer än 204 000 svenskar. Ingenting tyder på att någon av dem fått information om att deras blodprov skulle analyseras i rasvetenskapliga syften och än mindre att de getts tillfälle att lämna sitt samtycke till det.³⁰

Beckman använde nya metoder men de grundläggande frågeställningarna var gamla. Svensk rasforskning hade ju länge intresserat sig för förhistoriska migrationsströmmar. Beckman jämförde också sina empiriska resultat med de antropometriska skillnader som tidigare noterats av exempelvis Bertil Lundman, Herman Lundborg och Gustaf Retzius, och förde alltså en vetenskaplig dialog med den äldre svenska rasforskningen.³¹ Rasbegreppet användes också explicit i avhandlingen även om det inte förekom på så många ställen. Beckman diskuterade till exempel "racial differences" bland stenålderns människor och använde uttryck som "racial influence" och "race immigrations" när han analyserade historisk migration.³² Rasbegreppet användes också i andra texter som han publicerade vid samma tid.³³ Han använde det dock uteslutande för att beskriva fysiska eller biologiska skillnader och historiska migrationer, medan han helt undvek att rasifiera befolkningsgrupper genom påståenden om mentala skillnader. Inga av hans texter innehöll heller hierarkiska rasindelningar i någon form.

Efter att ha bearbetat sitt serologiska material menade Beckman att det gick att urskilja tre stora svenska delpopulationer, vars gränser i och för sig var långt ifrån distinkta. Den ena kallade han för det samiska elementet.

Även Beckman använde sig ibland av mellankrigstidens rasvetenskapliga termer, som här i hans analys över ”östbaltiskt” inflytande i Sverige där linjerade områden markerar ökat ”inflytande”. Ur Beckmans avhandling *A Contribution to the Physical Anthropology and Population Genetics of Sweden* 1959. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

Det utmärktes av en hög förekomst av blodgrupp A men låg förekomst av blodgrupp B. Den andra kallade han för det östliga elementet och dess egenskaper menade han visade ett visst genetiskt släktskap med andra östeuropeiska befolkningar. Här fanns både en hög förekomst av blodgrupp A och av blodgrupp B. Den tredje populationen benämnde han som det västeuropeiska elementet, med låg förekomst av blodgrupp A men hög förekomst av blodgrupp O eller noll.³⁴

Utifrån dessa resultat gick Beckman vidare och drog slutsatser om Sveriges förhistoria. Han tog sin utgångspunkt i arkeologins dåvarande uppfattning att den skandinaviska stenåldern präglats dels av en kultur som kommit från sydväst, dels av en annan kultur med bas i norr. Beckman menade att de serologiska resultaten gav stöd åt denna uppfattning och hävdade till och med att de moderna skillnaderna i blodgruppsfördelning kunde vara ett direkt resultat av de två gamla kulturerna: "old racial differences between the later populations of the areas characterized by different Stone Age cultures". Han menade också att den höga förekomsten av blodgrupp O i södra Sverige kunde ha ett samband med den så kallade megalitkulturens framträdande cirka 3000 före Kristus. Däremot gav han en rejäl känga mot ett av Bertil Lundmans viktigaste rasvetenskapliga kunskapsanspråk, som kommer att diskuteras närmare i kapitel sex. Existensen av en "Tydaltyp" i norra Dalarna, av det slag som Lundman skrivit om och hävdade kunde vara en rest av de förhistoriska cromagnonmänniskorna, gav de serologiska resultaten nämligen absolut inget stöd för.³⁵

Allt detta var tämligen långtgående kunskapsanspråk, och i andra publikationer från samma år som avhandlingen lades fram drog Beckman ännu mer detaljerade slutsatser om regioners och befolkningars förhistoria – som att blodgruppsfördelningen på Gotland tydde på att gotlänningarna bestod av befolkningar som invandrat till ön från olika väderstreck och att samerna hade större genetiskt släktskap med västeuropeiska befolkningar än med asiatiska.³⁶

Striden om Beckmans avhandling

Disputationsakten i sig verkar inte ha varit någon alltför uppseendeväckande historia. Huvudopponent var den internationellt renommerade blodgruppsforskaren Arthur Mourant, som ju Beckman tidigare haft kontakt med för Bööks räkning. När betygsnämnden sammanträdde för att sätta betyg på avhandlingen bröt däremot en ordentlig strid ut. Utgången av den var långt ifrån någon formsak. Fortfarande under 1950-talet avgjorde

ett högt betyg på avhandlingen i praktiken doktorandens möjlighet att fortsätta verka inom universitetsvärlden. Fick man ett dåligt eller bara medelbra betyg var vägen i princip stängd.

Betygsnämnden bestod av fyra ledamöter. En av dem kunde redan på förhand räknas som allierad till Beckman, nämligen hans dåvarande chef Jan Arvid Böök. Två andra verkar ha intagit en neutral eller välvillig position. Den fjärde var ingen mindre än Beckmans gamle handledare från tiden som licentiand i universitetsämnet fysisk antropologi, Bertil Lundman, vars kunskapsanspråk om "Tydalsrasen" Beckman dessutom angripit.

Nämndens majoritet var överens om att avhandlingen skulle få betyget Med utmärkt beröm godkänd, ett fint betyg som skulle göra det möjligt för Beckman att senare ansöka om att få bli docent. Nämnden var dock inte enig och beslutet nåddes först efter viss dramatik. Lundman hävdade nämligen med kraft en avvikande mening och började även läsa upp ett kritiskt utlåtande, dock på ett så aggressivt sätt att dekanen vid fakulteten avbröt honom.³⁷

Utlåtandet finns bevarat. Det är en extremt kritisk men samtidigt rörig bedömning av Beckmans avhandling, där det stundtals är svårt att följa med i resonemangen och få klarhet i vad Lundman menade var så illa. Vissa argument är tydliga. Beckman hade inte tagit tillräckligt stor hänsyn till de senaste århundradenas folkomflyttningar när han tolkade sina resultat och hans kartor var för grova och odetaljerade, menade Lundman. Dessutom gjorde det faktum att blodproven inhämtats från så olika institutioner som militära regementen, Statens kriminaltekniska anstalt och Röda korset att de regionala undersökningar som byggde upp avhandlingen inte var fullt jämförbara med varandra.

Men det var inte dessa invändningar som var de allvarligaste. Lundman underkände fullständigt Beckmans slutsatser om förhistoriska migrationer och talade till och med om "prehistoriska fantasier" och "pretentiösa urhistoriska hypoteser". Vad det egentligen var som gjorde att Beckmans slutsatser inte höll nämnde dock Lundman, som själv sällan drog sig för långtgående historiska teorier, inget om. Dessutom menade han att Beckmans avhandling försvårade eller till och med förhindrade nya studier av blodgruppsfördelningen i Sverige. Det är ett argument som framstår som mycket märkligt, eftersom rimligtvis ingenting i Beckmans tillvägagångssätt hindrade andra forskare från att göra liknande undersökningar i framtiden. Sammantaget menade Lundman att "betyget *godkänd* skulle snarast

ligga i överkant”.³⁸ Han nöjde sig för övrigt inte med att ge Beckman ett lågt betyg. Han försökte också publicera utlåtandet som en avhandlingsrecension i *Svensk geografisk årsbok*, men redaktören menade att texten var alltför onyanserad för att kunna tryckas.³⁹

I slutändan lyckades Lundman inte åstadkomma något. Matematisk-naturvetenskapliga fakulteten gav avhandlingen betyget Med utmärkt beröm godkänd precis som betygsnämndens majoritet föreslagit. Därmed kunde Beckman snabbt få titeln docent. Men inte heller det beslutet var självklart utan fattades med röstsiffrorna 15 mot 10, där minoriteten förordade det lägre betyget Med beröm godkänd.⁴⁰

Hur ska man tolka Lundmans långtgående försök att skriva ner betyget och därmed sätta käppar i hjulet för Beckmans kommande akademiska karriär? Var Lundman så arg för att Beckman angripit hans kunskapsanspråk om den mystiska ”Tydalsrasen”? Kanske, men det är också rimligt att tolka konflikten som en vetenskaplig gränsdragningsprocess, en strid som ytterst handlade om vilka vetenskapliga discipliner som skulle få göra anspråk på att uttala sig om rasfrågor. Lundman hade ingen institution i ryggen. Han var en fristående docent i ämnet fysisk antropologi med arbetsplats vid universitetet och var beroende av att knyta studenter, licentiander och doktorander till sig för att upprätthålla sin vetenskapliga auktoritet och status. Beckman hade varit hans student och skrivit en licentiatavhandling under Lundmans handledarskap. Därefter hade Beckman övergett den fysiska antropologin som universitetsämne och gått vidare med en avhandling som Lundman saknat inflytande över och som dessutom lagts fram vid den konkurrerande Institutionen för medicinsk genetik.

Lundmans angrepp kan därför ses som ett sätt att markera var rasforskningen egentligen hörde hemma. Det var inom ämnet fysisk antropologi och inte någon annanstans som kunskapsanspråk om människoraser i första hand skulle produceras. Hade Lundman vunnit striden, vilket att döma av röstsiffrorna inte var fullständigt otänkbart, hade det blivit svårt för Beckman att fortsätta sin verksamhet som universitetsforskare. Nu förlorade Lundman gränsdragningskonflikten och Beckman blev en av Sveriges mest produktiva rasforskare under det tidiga 1960-talet, men inte inom Lundmans eget universitetsämne utan på Institutionen för medicinsk genetik.

För Beckmans och Lundmans del lade konflikten grunden till en decennielång fiendskap. Visserligen vände sig Beckman efter disputatio-

nen med ett brev till Lundman där han uttryckte förhoppningar om någon sorts fredlig samexistens:

Käre Bertil, [...]. Jag ville vidare passa på tillfället och fråga Dig om vi inte kan gräva ned stridsyxan och sluta upp med att se snett på varandra. Som du säkert förstår är antropologin mitt huvudintresse och kommer att vara det [...]. Det kan väl då knappast lända antropologin som sådan till båtнад att samarbetet oss emellan är dåligt.⁴¹

Beckman använde här ”antropologi” i en bredare mening, inte som beteckning på ett visst universitetsämne utan som ett vetenskapligt fält som var stort nog för både honom och Lundman att beträda.

Om stridsyxan grävdes ner blev det kortvarigt. I januari 1965 kunde Beckman visserligen kalla Lundman för ”Broder” i ett neutralt brev.⁴² Men vid den tiden hade Beckman redan under ett par års tid motarbetat Lundman bakom dennes rygg och Lundman hade gjort samma sak mot Beckman, vilket kommer att framgå i kapitel sju.

Beckmans forskning om samer och romer

Efter disputationen fortsatte Beckman att verka som forskare vid Institutionen för medicinsk genetik fram till 1960-talets mitt. I någon mån använde han klassiska antropometriska metoder. Han publicerade till exempel en analys av primärmaterialet från Lundborgs 1920-talsundersökningar där han kartlade förekomsten av brun ögonfärg i Norrland och skrev i samband med det att Sverige var ett ”kärnområde för den nordiska rasen” utan att problematisera begreppet. Brun ögonfärg kunde, menade Beckman, användas som en ”indikator på icke nordiska rasinslag”.⁴³ Han gjorde också en mindre serologisk studie av 151 invandrare från Estland.⁴⁴ Vilka dessa var och hur villkoren för deras medverkan i studien såg ut är oklart. Det är, så vitt känt, det första exemplet på en rasvetenskaplig undersökning av en invandrargrupp i 1900-talets Sverige.

Men framför allt gällde Beckmans vetenskapliga intresse två av Sveriges nationella minoriteter. Dels fortsatte han rasvetenskapens långvariga intresse för samerna, dels blev han inblandad i en studie om svenska romer. När det gäller samerna hade han redan i avhandlingen analyserat förekomsten av blodgrupper. Efter disputationen gick han vidare och testade även andra blodegenskaper, som förekomsten av olika slags haptoglobiner i blodserum. Där fanns det, hävdade han, tydliga skillnader mellan ”rasgrupper” och även mellan ”lappar” och ”svenskar”.⁴⁵ Här är det intressant att se

kontinuiteten mellan det tidiga 1900-talets och efterkrigstidens rasforskning. Liksom Lundborg såg Beckman Norrland som ett rasligt heterogent område som därför var vetenskapligt intressant att undersöka.⁴⁶ Samerna beskrevs också konsekvent som just en ras.⁴⁷ Däremot saknade Beckmans texter helt de varningar för rasblandningens påstådda faror som var så vanliga hos Lundborg.

Projektet om romerna hade från början ingenting med rasvetenskap att göra. Vid 1960-talets början förändrade statsmakten sin politik gentemot den romska minoriteten. Äldre tiders försök att driva iväg romska familjer från lokalsamhällena skulle nu ersättas med försök att integrera romer i det svenska samhället genom erbjudanden om utbildning och arbetsmarknadspolitiska insatser. Som ett led i förändringsarbetet lät Arbetsmarknadsstyrelsen genomföra den så kallade zigenarundersökningen, där myndigheten anlidade socialmedicinsk expertis för att kartlägga vilka medicinska behov den romska minoriteten hade. Målet var att tillförsäkra romerna samma rätt till vård och en god hälsa som övriga invånare men också att styra in så många som möjligt i gruppen som lönearbetare på arbetsmarknaden.⁴⁸

Den socialmedicinska undersökningen finansierades av Arbetsmarknadsstyrelsen och leddes av John Takman (1912–98), socialmedicinsk pionjär, kommunist och under flera år läkare vid barnavårdsnämnden i Stockholm. Han disputerade senare på materialet från undersökningen, som alltså inte egentligen innehöll rasifierande kunskapsanspråk. Men i samband med undersökningen kom Takman och Beckman att tillsammans genomföra den dittills största rasvetenskapliga studien av svenska romer. Hur kom det sig?

Ute i Europa hade det länge funnits ett intresse för romers blodgrupper. Gruppens härkomst ansågs vara höljd i dunkel även om man ofta antog att den härstammade från Indien, och serologin sågs som ett sätt att skapa kunskap om frågan. Sådana studier bedrevs till exempel bland ungerska romer så tidigt som 1921.⁴⁹ Takmans och Beckmans undersökning startade emellertid inte riktigt i rasvetenskapliga frågeställningar, även om det var i sådana den kom att sluta.

Om man kunde visa att svenska romer utgjorde ett genetiskt isolat, alltså en population där individer så gott som uteslutande skaffade barn med andra individer inom gruppen, erbjöd det forskarna en god möjlighet att studera hur gener spreds, och det var kunskap som kunde vara viktig för studiet av ärftliga sjukdomar. I samband med de allmänna

Svenska romer fotograferade framifrån och i profil. Ur Beckmans och Takmans artikel "On the Anthropology of a Swedish Gypsy Population" 1965. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

läkarundersökningar som romerna i "zigenarundersökningen" genomgick passade därför Takman på att ta blodprov som Beckman senare fick analysera. Detta skedde i Stockholmsområdet 1962. Blodproven togs så att säga utanför den ordinarie undersökningen och finansierades inte heller av Arbetsmarknadsstyrelsen.

När Beckman analyserade proverna hände något märkligt. Resultaten pekade, som Beckman uttryckte det i ett brev till Takman, "alldeles åt fanders".⁵⁰ Det gick inte alls att med blodgruppsanalysen som bas beskriva de svenska romerna som ett genetiskt isolat.⁵¹ Här hade man kunnat tänka sig att Beckman och Takman skulle ge upp projektet, men det gjorde de inte. I stället ändrade de forskningsmetod. Serologin övergavs och i stället valde de att göra en klassisk antropometrisk studie, genomförd på ett sätt som påminner om rasforskningen under Herman Lundborgs tid. Det är svårt att frigöra sig från intrycket att de helt enkelt övergick till metoder som bättre kunde bevisa den slutsats som de redan från början verkar ha bestämt sig för, nämligen att svenska romer verkligen var ett genetiskt isolat.

Den artikel där Beckman och Takman presenterade resultaten påminner också betydligt mer om Herman Lundborgs rasforskning än om den mer försiktiga version som Gunnar Dahlberg förespråkade, både genom sitt fokus på antropometrisk egenskaper som cefaliskt index och genom okommenterade fotografier på ett antal av de undersökta romerna. En viktig skillnad var dock att Beckman och Takman inte på något vis uttalade sig värderande om romerna. De skrev inte heller något om mentala rasegenskaper och artikeln antydde inte på något sätt en rashierarki. Att det var meningsfullt att tala om romers rasegenskaper slogs dock fast, och "the main external racial characteristics" påstods vara väl bevarade inom gruppen.⁵²

Sammanlagt hade 300 personer över femton år undersökts. Den vetenskapliga analysen byggde dock endast på de 116 personer som i sin släkt helt saknade inblandning av "svenskar", ett ordval som i sig visar att den gräns Beckman och Takman drog mellan romer och svenskar var biologisk snarare än kulturell. Dessa romer visade sig i mycket hög utsträckning ha brunt hår och bruna ögon och vara något kortare än "svenskarna", medan det cefaliska indexet inte visade några större olikheter.⁵³ Slutsatsen de drog var att romer i Sverige visade större likheter med andra romska grupper ute i Europa än med den svenska befolkningen och alltså därför i någon mån kunde betraktas som ett isolat, det vill säga just den slutsats som undersökningen verkar ha haft som mål att komma fram till.

Dessutom diskuterades resultaten i förhållande till frågan om romernas eventuella ursprung i Indien.⁵⁴ Att den frågan överhuvudtaget berördes är intressant. Den var ju helt utan betydelse för problemet med romernas integration på den svenska arbetsmarknaden och saknade dessutom all medicingenetisk relevans. Steg för steg hade det som börjat som en medicinsk studie gått över till att bli ren rasvetenskap, med fokus på historisk härstamning och släktskap mellan befolkningsgrupper med olika rasegenskaper.

Rasinventeringen som aldrig blev av

De flesta forskningsidéer och projekt som tänks ut och planeras förverkligas aldrig. Ändå har vetenskapshistoriska studier en tendens att fokusera bara på de projekt som faktiskt genomförts. Det är, som David Larsson Heidenblad påpekat i en insiktsfull text, begripligt men också olyckligt. Vi kan nämligen få mycket kunskap genom att studera vad han kallar för "skissernas historiografi". Genom att studera de projekt som aldrig fick finansiering eller av någon anledning ställdes in får vi en inblick i vilken sorts kunskap som hade kunnat produceras och som de historiska aktörerna i en viss situation såg som angelägen att skapa.⁵⁵

För att förstå vad som hände vid Institutionen för medicinsk genetik under åren runt 1960 måste vi tillämpa just en sådan skissernas historiografi. I slutet av 1950-talet togs nämligen ett initiativ som, om det förverkligats, hade inneburit den svenska rasforskningens största projekt under efterkrigstiden. Det gällde en ny, storskalig inventering av den svenska befolkningens rasegenskaper, alltså en sådan typ av inventering som Gustaf Retzius lett vid sekelskiftet och som resulterat i *Anthropologia Suecica* 1902 och som Herman Lundberg sedan genomfört på sitt eget sätt på 1920-talet och som presenterats i *The Racial Characters of the Swedish Nation* 1926. 1958 tog Lars Beckman och Jan Arvid Böök initiativet till ännu en inventering, med liknande frågeställningar och syften men med nya metoder.

Det var av allt att döma Beckman som var den drivande. Redan i Rasbiologiska institutets verksamhetsberättelse för åren 1957–58 nämns det att Beckman föreslagit "ett nytt antropometriskt översiktsarbete bildande en fortsättning på tidigare stora bevärningsundersökningar" men att idén ännu bara befann sig "på diskussionsplanet".⁵⁶

1958 tog planerna konkret form. Då utarbetades en forskningsansökan, dock inte avsedd för någon svensk anslagsgivare utan för en utländsk.

Ansökan riktades nämligen till den USA-baserade Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research. Stiftelsen hade grundats av den svenske företagaren Axel Wenner-Gren (1881–1961) som under mellankrigstiden blivit en av världens rikaste människor, från början genom att inneha patent på dammsugare och kylskåp. Okontroversiell var han inte. Åtminstone ansåg Wenner-Gren själv att han var vän med Hermann Göring (1893–1946), och under andra världskriget tog han kontakt med Göring för att försöka medla fram en fred mellan stormakterna, ett naivt projekt som givetvis inte fick något resultat.⁵⁷ En del av sin förmögenhet använde Wenner-Gren för att 1941 lägga grunden till en stiftelse som kom att ordna konferenser och finansiera ”antropologisk” forskning i bred mening, inklusive socialantropologi, etnografi, förhistorisk arkeologi och vad som särskilt i den amerikanska världen benämndes som ”new physical anthropology”, med ett starkare inslag av evolutionsgenetiska och molekylärbio-logiska perspektiv än tidigare.⁵⁸

Beckman och Bööks ansökan anknöt till den äldre svenska rasforskningen genom att understryka den långa forskningstradition som utgick från bland andra Retzius och Lundborg. Sverige påstods dessutom vara ett särskilt intressant område eftersom det här fanns inslag av både samiska, finska och ”västeuropeiska” befolkningselement. Men det var bråttom. På ett sätt som påminner om Retzius, Lundborg och Lundman påstods befolkningens ursprungliga sammansättning vara på väg att lösas upp genom urbaniseringen och den ökande migrationen inom Sveriges gränser. Här använde Beckman och Böök alltså ett argument som var nästan lika gammalt som rasvetenskapen själv.

Planen var därför att så snabbt som möjligt göra en förnyad undersökning av 8 000–10 000 svenska värnpliktiga. Hur mötet mellan forskare och undersökningspersoner var tänkt att se ut sade ansökan inget om och några forskningsetiska resonemang fördes inte. Det framgår dock att det var ganska omfattande saker Beckman och Böök ville göra med de värnpliktiga. Även om syftet med undersökningen påminde om äldre tiders rasforskning (minus de alarmistiska varningarna för rasblandning) var metoderna nämligen nya, och anknöt i viss mån till den molekylärbio-logiska utveckling som Wenner-Gren-stiftelsen premierade. Beckman och Böök ville inte bara ta blodprov, där de både skulle analysera ABO-systemet och haptoglobiner i blodserumet. De ville också studera aminosyror samt de värnpliktigas förmåga att känna smaken av ämnet PTC, eftersom förmågan att känna dess smak är ärftlig. Slutligen ville de analysera hår-

färg med hjälp av detaljerade spektrofotografiska tekniker samt undersöka fingeravtryck och formen på de värnpliktigas öronsnibbar.

Det var med andra ord en till stora delar ny verktygslåda de ville använda, men det syfte som verktygen skulle användas för att uppnå var i allt väsentligt detsamma som tidigare: kartläggning av befolkningens rassammansättning innan denna förändrades alltför mycket genom samhällets modernisering. Kostnaden var föga förvånande också omfattande. Med Böök som formell projektledare och Beckman som ansvarig för det praktiska arbetet, och inräknat utgifter för forskningsassistenter och teknisk utrustning, skulle projektet gå på 40 500 amerikanska dollar under en period av tre år.⁵⁹

Det bör ha varit med viss besvikelse som Beckman och Böök mottog beskedet att några pengar inte var att vänta från Wenner-Gren Foundation. "Uncle Axel let us down", skrev Böök lite uppgivet i ett brev till den amerikanske genetikern Leslie C Dunn som tidigare hade läst och kommenterat ansökningstexten.⁶⁰ Om ansökan beviljats hade ett av den svenska rasforskningens största projekt inletts under åren runt 1960 och förlagts till Institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet. Nu blev det inte så.

Avslaget ledde inte bara till att projektet i sig inte kom till stånd utan även till att rasforskningen vid institutionen i praktiken upphörde. Det innebar också att Beckman stod utan ordentlig projektfinansiering. Han var under en period gästforskare vid University of Hawaii i USA, men han fick aldrig någon fast tjänst vid institutionen i Uppsala fast Böök försökte skrapa fram pengar för att kunna anställa honom.⁶¹ Trots Bööks ansträngningar verkar det dessutom ha skurit sig mellan Beckman och Böök vid 1960-talets mitt. Vad konflikten handlade om är svårt att reda ut i efterhand. 1967 tog Beckman hur som helst de små medel han hade från Statens medicinska forskningsråd och flyttade över dem från institutionen till laboratoriet vid Akademiska sjukhuset i Uppsala, till Bööks förtrytelse. Beckman hävdade att han inte fått ordentliga möjligheter att utföra arbete vid institutionen, vilket Böök tillbakavisade.⁶²

Beckmans verksamhet efter Uppsalatiden

Efter 1960-talets mitt har jag inte hittat några exempel på forskning som kan beskrivas som rasifierande vid Institutionen för medicinsk genetik. Arbetet handlade nu i ännu högre grad än tidigare om att studera kromosomer och cellkärnor samt sjukdomar och medicinska syndrom. Verksamhets-

berättelserna från 1966 och 1976–77, för att ta två representativa exempel ur högen, nämner studier av infertilitet hos män samt ”elektromikroskopiska undersökningar av lysosomer och endoplasmatiskt retikulum i njur- och leverceller från möss med mutanata pälsfärgsgener”.⁶³

Inte heller Beckmans vetenskapliga verksamhet handlade om rasforskning i någon större omfattning efter att han lämnat Uppsala. Han blev ganska snabbt utnämnd till professor i humangenetik vid det nyöppnade Umeå universitet. Vid 1970-talets början lyfte han visserligen stundtals upp frågan om rasskillnader i sin undervisning.⁶⁴ Han fortsatte också med viss serologisk forskning och kartlade blodgrupperna i Västerbotten. Det projektet är intressant inte för dess resultat men för dess terminologi. Låt oss till exempel se hur Beckman, när han 1972 sammanfattade projektets resultat, refererade till sin egen doktorsavhandling från 1959:

In northern Sweden significant regional variations have been found in the gene frequencies of the ABO and Rh blood group systems and it has been suggested that ethnic heterogeneity is a major cause of this regional heterogeneity (BECKMAN 1959).⁶⁵

Beckman hade inte alls talat om ”etnisk” heterogenitet i sin avhandling utan om raslig heterogenitet. Det som hänt mellan 1959 och 1972 var att han börjat använda ordet ”etnicitet” för att beteckna samma observationer, samma fenomen, som han under 1950-talet benämnde med hjälp av ordet ”ras”. Det vittnar om en begynnande skepsis mot rastermen vid 1970-talets början men också om att förändringar i ordval inte nödvändigtvis innebar stora förändringar av kunskapsanspråken om människans genetiska variation i sig.

Intresset för den genetiska variationen i norra Sverige fanns uppenbarligen kvar hos Beckman, även om han inte återupptog arbetet med frågorna förrän efter sin pensionering på 1990-talet.⁶⁶ Under sin yrkesverksamma tid som professor forskade han i stället om miljö- och industrigifters påverkan på arbetares hälsa och arvs massa. Han var också kommunalpolitiskt aktiv som socialdemokrat och utsågs 1973 till rektor vid Umeå universitet. Från och med denna tid kom universitetsadministration att ta upp en allt större del av hans tid.⁶⁷

Den medicinska genetikens långsamma frammarsch

Rasbiologiska institutet genomgick ett chefsbyte och en omorganisation vid 1950-talets slut, då Jan Arvid Böök tog över efter Dahlberg och institutet omvandlades till Institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet. De kunskapsanspråk som produceras behöver dock inte nödvändigtvis förändras bara på grund av ett namnbyte. Det illustreras tydligt i det här kapitlet.

Rasforskningen fortsatte nämligen vid den nya institutionen även om Bööks egen verksamhet var inriktad mot medicinsk genetik. Faktum är att det publicerades fler böcker och artiklar med rasifierande kunskapsanspråk under det sena 1950-talet och tidiga 1960-talet än vad det hade gjorts under Dahlbergs ledning. I stort sett alla publikationer kom dock från en och samma forskare: Lars Beckman.

Beckmans forskning innebar både kontinuitet och förändring jämfört med den som producerades vid Rasbiologiska institutet under Herman Lundborgs chefstid. Här fanns samma fokus på att kartlägga ärftliga egenskaper hos befolkningen, egenskaper som inte sågs som intressanta på grund av deras betydelse för medicinsk vård utan för vad de ansågs kunna avslöja om befolkningens rassammansättning. Här fanns samma intresse för norra Sverige i allmänhet och för samerna i synnerhet. Här fanns dessutom samma syn på rasvetenskapen som ett sätt att belysa förhistoriska migrationer som präglade rasforskningen sedan 1800-talet.

Men det fanns också viktiga skillnader. En var ideologisk. Beckman var i likhet med Dahlberg socialdemokrat och hade inga som helst kopplingar till högerextrema, fascistiska eller nazistiska rörelser. En annan handlade om de politiska slutsatser som drogs av rasforskningen. Herman Lundborg hade konsekvent varnat för rasblandning och hävdat att den ledde till att den svenska befolkningen "degenererades". Beckmans forskning innehöll inga sådana varningar överhuvudtaget. Han uttalade sig inte om annat än rent fysiska rasskillnader och hans texter innehöll inga försök att placera in människoraser i en hierarki.

Ytterligare en skillnad var metodisk. Även om Beckman i vissa fall använde antropometriska metoder innebar hans forskning att storskaliga serologiska undersökningar introducerades i den svenska rasvetenskapen. Blodgruppsanalyserna blev nu, på samma sätt som i andra delar av världen under efterkrigstiden, kanske inte rasforskningens enda metod men definitivt dess viktigaste. Men detta var en rent metodisk förändring och inte en förändring av rasforskningens syfte, frågor eller terminologi.

Beckman lämnade Uppsala vid 1960-talets mitt och därmed försvann av allt att döma också rasforskningen från Institutionen för medicinsk genetik. Det hade kunnat gå på ett annat sätt. I slutet av 1950-talet ansökte Beckman och Böök om pengar från Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research i syfte att genomföra det dittills mest omfattande rasforskningsprojektet i Sverige sedan Lundborgs 1920-talsundersökningar. Av okända skäl fick de avslag. Hade deras ansökan bifallits skulle rasforskningen utan tvekan blivit mer framträdande i institutionens verksamhet på 1960-talet än vad som nu blev fallet. Avslaget kan därför betecknas som en av den svenska rasforskningens viktigaste icke-händelser.

Gunnar Dahlberg, Jan Arvid Böök och Lars Beckman hade stark vetenskaplig status och en organisatorisk bas som visserligen aldrig var särskilt välfinansierad men åtminstone någorlunda säker. De tillfrågades av utomstående aktörer för att ge sin syn på frågor om ras och humangenetik. De betraktades i breda delar av efterkrigstidens samhälle som genuina, seriösa experter på ämnet. De befann sig, kort sagt, på den vinnande sidan av rasforskningens gränsdragningskonflikter.

Som striden efter Beckmans disputation 1959 visar så pågick verkligen sådana konflikter. Beckmans gamle handledare Bertil Lundman kämpade med näbbar och klor för att Beckman skulle få ett så lågt betyg på avhandlingen att en framtida akademisk karriär i praktiken skulle bli omöjlig. Lundman försökte säkerställa att hans eget universitetsämne, fysisk antropologi, skulle ses som hemvisten för Sveriges rasvetenskapliga expertis. Han motarbetade därför det konkurrerande ämnet rasbiologi som Beckman övergett honom för.

Rasbiologiska institutet och Institutionen för medicinsk genetik var nämligen bara ett sammanhang där rasforskning bedrevs. Den viktigaste kunskapsaktör som bedrev rasforskning på andra håll var just Bertil Lundman, och han kommer att stå i fokus i nästa kapitel. Där ska vi följa Lundmans vetenskapliga verksamhet från 1930-talet och fram till 1970-talet. Den såg mycket annorlunda ut än Dahlbergs, Bööks och Beckmans, inte minst eftersom Lundman hade en helt annan inställning till den rasforskning som förekom i Nazityskland.